

ПОЛЬСЬКО-
УКРАЇНСЬКІ
ВІДНОСИНИ
1998-1999 РР.
У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ
ВЕКТОРІ
ЗОВНІШНЬОЇ
ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

В останнє десятиліття ХХ ст. відносини України з Польщею були одним з пріоритетів української зовнішньої політики, суттєво позначилися на розвитку української держави, її економіки й культури.

Польща – найбільший за територією та населенням із західних сусідів нашої держави, протяжність українсько-польського кордону становить 428 км. За своїм географічним розташуванням і історичною традицією Польща була і залишається одним з основних містків, які сполучають Україну з Західною Європою. Якщо ж урахувати ще й спільність історії, мови, культури, наявність великих етнічних меншин – української в Польщі та польської в Україні, то стає цілком зрозумілим, що для блага обох народів відносини між Польщею та Україною обов'язково повинні мати характер стратегічного партнерства. Саме як стратегічний партнер нашої держави характеризувалася Польща протягом тривалого періоду і до теперішнього часу українським керівництвом.

АФАНАСЬЄВ І.Ю.,
аспірант

*Національний
університет
"Києво-Могилянська
академія"*

Підхід до розгляду цих відносин з позицій історичної науки має передбачати певну часову дистанцію. Тому, не торкаючись подій 2000 р., спробуємо проаналізувати, як розвивалися польсько-українські відносини у 1991-1999 рр. Причому акцентуватимемо увагу на останніх двох роках цього періоду як найменш вивчених істориками і найбільш важливими в реалізації курсу України на зближення з європейськими та євроатлантичними структурами.

У 1998 р. було зафіксоване значне зниження рівня товарообігу між Польщею та Україною – на 13%. А в першому півріччі 1999 р. тенденція зниження польсько-українського товарообігу посилилася: цей показник знизився, порівняно з першим півріччям 1998 р., на 38% (!). Стрімке зменшення товарообігу відбулося, насамперед, за рахунок зменшення експорту з України до Польщі залізно-рудних концентратів та імпорту з Польщі кам'яного вугілля і лікарських засобів¹.

Таке падіння товарообігу було цілком закономірним через надто високу частку сировини та напівфабрикатів у польсько-українській торгівлі. Але загальний обсяг польсько-українських економічних зв'язків погіршився не тільки з цих причин. За численними повідомленнями українських ЗМІ, намітилося падіння обсягів "човникової" транскордонної польсько-української торгівлі: по-перше, попит в Україні на традиційні товари нелегального імпорту з Польщі значно впав через розчарування українського споживача в якості польських товарів, а також конкуренцію з боку українських виробників та фірм інших країн; по-друге, форсування Польщею процесу входження до ЄС та поява на порядку денному польського уряду питання про введення на східному польському кордоні візового режиму поставили під сумнів майбутнє дрібнооптової транскордонної торгівлі.

Перетворення польсько-українського кордону на кордон ЄС обіцяло також спричинити значні труднощі у розвитку євро регіонів "Карпати" і "Буг", які, до речі, так і не набули до 1998 р. істотного господарського значення.

Отже, у 1998-1999 рр. з'явилися вагомі підстави вважати, що основні напрямки польсько-українського економічного співробітництва 1991-1997 рр. – транскордонне співробітництво (у тому числі євро регіони "Карпати" і "Буг"), експорт до Польщі залізних руд та багатьох інших товарів, імпорт з Польщі цілої низки товарних груп, спільне виробництво сільськогосподарської техніки (наприклад, проект "Бізон" наштовхнувся на активну протидію впливових політичних та економічних кіл України) та деякі інші – мають досить непевні перспективи і не забезпечують надійного економічного підґрунтя для дійсно стратегічного партнерства між Польщею та Україною.

Імовірно, подібні міркування, поряд з іншими, стали причиною того, що у другій половині 1998 р. польські політичні та ділові кола почали проявляти значно більшу, ніж раніше, зацікавленість проектом нафтотранспортного коридору Баку-Супса-Одеса-Броди-Гданськ.

Ще на початку 90-х рр. в Україні розпочалася практична діяльність, спрямована на створення нафтотерміналу в Одесі і нафтопроводу Одеса-Броди для постачання каспійської нафти. Паралельно проводилися переговори з країнами-потенційними експортерами нафти з розвіданих величезних родовищ Каспію. 24 вересня 1997 р. у Києві був підписаний Меморандум про співпрацю у сфері постачання нафти між Україною та Азербайджаном².

Польські ділові кола та політичне керівництво довго не виявляли серйозної зацікавленості у проекті нафтотранспортного коридору Чорне Море – Балтійське Море, основою якого мав бути нафтотермінал і трубопровід Одеса – Броди. Хоча МЗС України намітив початок активної українсько-польської співпраці у проекті створення транспортного коридору Одеса – Гданськ ще на 1996 р.³, така співпраця у значних масштабах розпочалася лише у 1997 р. і просувалася досить кволо. Польські експерти з питань польсько-українських відносин пояснювали це нестачею коштів, необхідністю залучення таких значних інвестицій, на які спроможний лише Європейський Союз⁴.

Вірогідно, що прискорення інтеграції Польщі до ЄС, зміцнення зв'язків з впливовими політичними та фінансовими структурами Європейського Союзу зробили значний внесок у посилення польської активності у 1997-1998 рр. в питанні створення нафтотранспортного коридору. В усякому разі, зміцнення польсько-української співпраці на цьому напрямку двосторонніх економічних відносин збільшувалося пропорційно зміцненню зв'язків Польщі з ЄС.

У вересні 1998 р. Україна і Польща разом презентували проект євразійського нафтотранспортного коридору Баку – Супса – Одеса – Броди – Адамово-Застава – Гданськ у Брюсселі, перед керівниками енергетичного сектору економіки Європейського Союзу. А 27-28 листопада 1998 р. у Гданську відбулася масштабна презентація українського варіанту проекту транспортування каспійської нафти до Польщі.

Польські фахівці виїжджали для безпосереднього ознайомлення з будівництвом об'єктів одеського нафтотерміналу і траси нафтопроводу від Одеси до Брод і Львова. У Польщі був створений спеціальний міжнародний нафтовий консорціум, до якого увійшли дуже авторитетні фірми, з метою вивчення, опрацювання та реалізації проекту на території Польщі. Наприкінці листопада 1998 р. цей консорціум виступив з ініціативою проведення презентації проекту у Варшаві за участю депутатів Сейму та членів Уряду РП, ряду

провідних польських політиків та керівників нафтогазової галузі Польщі, а також представників ЗМІ.

У другій половині 1998 – першій половині 1999 рр. Польща відпрацювала ТЕО маршруту Одеса (порт "Південний") - Броди - Тарнобжег - Колушки - Плоцьк - Гданськ, згідно з якими проект був визнаний комерційно вигідним, також розробила схему лобювання проекту у США із залученням американської фінансової компанії. Політичне лобювання проекту польською стороною взяв на себе Комітет у закордонних справах Сейму Польщі⁵.

Під час офіційного візиту президента України Л.Кучми до Польщі 23-25 червня питання створення транспортного коридору Одеса-Броди-Гданськ було одним з основних. За словами торгового радника посольства РП в Україні Вальдемара Пителя, який називав себе "хрещеним батьком" домовленостей з боку Польщі про цей спільний проект, Польщу в проекті цікавив не тільки нафтопровід, а й вся транспортна інфраструктура, тобто залізнична та автомобільна дороги. Високоякісну каспійську нафту польська сторона планувала переробляти на заводах у Гданську і Плоцьку, а ринком збуту Польща бачила, насамперед, свій внутрішній ринок та країни Балтії. Вальдемар Питель повідомив представникам мас-медіа, що після цих переговорів найвищих осіб між галузевими міністерствами України та Польщі на вересень 1999 р. було заплановано підписання Меморандуму щодо транспортного коридору⁶.

Але наявності відповідних домовленостей між президентами та урядами виявилось недостатньо для того, щоб реалізація проекту просувалася так швидко, як цього вимагали стратегічні інтереси обох країн. Побудова нафтопроводу йшла дуже повільно: до кінця 1999 р. було прокладено лише 472 км нафтопроводу "Одеса-Броди", підготовлено до експлуатації 383 км (при тому, що загальна довжина запроєктованого нафтопроводу – 667 км)⁷. Готовність нафтотерміналу в Одесі на 1 січня 2000 р. складала лише близько 18%⁸.

З української сторони у першій половині справу затягувала тривала суперечка з низки питань, насамперед, щодо позичальника з проекту будівництва одеського нафтотерміналу та нафтопроводу Одеса-Броди. Давалася визнавати загальна економічна криза, брак коштів у держави.

Ці зволікання української сторони, звичайно, позначилися на настроях керівників найбільших компаній нафтопромислового комплексу Польщі і були на користь російських противників українсько-польського варіанту транспортування каспійської нафти до Європи. І в Польщі, і в Україні цей проект нагтовхувався на дуже потужну протидію певних лобістських сил. Безумовно, що найбільш зацікавленою у зриві проекту ЄАНТК стороною були російські нафтові компанії. А з геополітичної точки зору створення

ЄАНТК, і насамперед нафтопроводу Баку-Супса-Одеса-Броди-Гданськ було не вигідним тим політичним колам в Росії, які прагнули не дати Україні підвищити ступінь своєї фактичної незалежності.

Але незважаючи на затримку і невпевненість багатьох експертів, чиновників і бізнесменів в успіху проекту, нафтопровід та супутні транспортні артерії від Одеси і далі через Поділля до Бродів і польського кордону (а незабаром – кордону ЄС) у 1999 р. вийшли, безумовно, на перший план польсько-українського співробітництва, обіцяючи стати найголовнішим містком і запорукою співпраці з Європейським Союзом, а також можливістю для Польщі та України спільно виконувати роль головної сполучної ланки на "Великому шовковому шляху" ХХІ століття. Ядром цього шляху мав би стати Євроазійський нафтотранспортний коридор – ЄАНТК – за маршрутом Баку-Супса-Одеса-Броди-Гданськ. Польський президент, уряд та більшість політичної еліти до кінця 1999 р. не послабляли своїх зусиль у напрямку реалізації цього проекту.

Польща і в 1991-1999 рр. активно підтримувала зусилля України у справі зближення нашої країни з європейськими та євроатлантичними структурами. Але у 1998-1999 рр. ця підтримка стала значно більш енергійною.

Після того, як у жовтні 1997 р. Унія Вольності об'єдналася у коаліцію з партією Акція Виборча Солідарність, і в листопаді був сформований коаліційний уряд, зі своїм першим офіційним закордонним візитом новий міністр закордонних справ Б.Геремек відвідав Вільнюс і Київ. Під час візиту Б.Геремек підкреслив, що відносини зі східними сусідами мають для Польщі дійсно стратегічне значення, причому після входження Польщі до НАТО польське керівництво не планує послаблювати ці контакти.

На рівні найвищого керівництва Польщі у 1998 р. також були здійснені дуже енергійні проукраїнські кроки. Перебуваючи у Гельсінкі в травні 1998 р., президент А.Квасьневський заявив: "Захід повинен більш рішуче надавати допомогу Україні, платою за небажання Заходу розкрити гаманець може стати нестабільність у країні, де мешкають понад 52 млн. людей... у випадку України потрібні кошти, щоб забезпечити "початковий стрибок"⁹.

Міністр закордонних справ України Б.Тарасюк, виступаючи у Дипломатичній академії МЗС Росії 18 листопада 1998 р., зазначив: "Прагнення повернути свою ідентичність повноправної європейської держави в кінцевому підсумку визначило європейську інтеграцію як єдино прийнятний шлях розвитку України. Саме тому однією з пріоритетних цілей української зовнішньої політики є інтеграція в Європейський Союз. Ця мета чітко сформульована в Указі Президента України від 11 червня ц.р. "Про стратегію інтеграції України в ЄС". Втілення в життя цього Указу

повинно забезпечити для нашої держави здобуття асоційованого, а в довгостроковій перспективі – повноправного членства в ЄС.¹⁰

Країни-члени ЄС і НАТО вітали такі заяви і активізували зустрічні кроки. У другій половині 1998 р. провідні країни Заходу виявили небайдужість у польсько-українському зближенні.

З другої половини 1998 р. у польсько-українському економічному співробітництві більш помітну роль почали відігравати США. За допомогою США у 1999 р. відбулося чимало зустрічей високопосадових осіб України та Польщі. Наприклад, 31 травня – 1 червня у Варшаві в рамках програми українсько-польсько-американського співробітництва перебувала українська урядова делегація у складі голови Національного банку України В.Ющенка, голови Державного комітету з питань підприємництва О.Кужель та народного депутата Ю.Єханурова, які вивчали польський досвід проведення економічних реформ на мікрорівні¹¹.

США також докладно вивчали проект транспортування нафти за маршрутом Баку-Супса-Одеса-Броди-Гданськ з метою надання допомоги в його фінансуванні (що й було реалізовано на початку 2000 р.).

Ці факти свідчать, що Сполучені Штати Америки у другій половині 1998-1999 рр. виявили серйозну зацікавленість у польсько-українському зближенні. Мотивація таких дій, цілі, на досягнення яких вони були спрямовані, виклав у своїй відомій книзі, яка вперше вийшла друком у 1997 р., З.Бжезінський. Прогнозуючи значне розширення франко-німецько-польського співробітництва з ЄС і НАТО, З.Бжезінський пише: "Це співробітництво могло б стати свого роду західним стрижнем будь-яких більш широких європейських заходів по забезпеченню безпеки, які в кінцевому рахунку можуть розповсюджуватися як на Росію, так і на Україну. Враховуючи особливу геополітичну зацікавленість Німеччини і Польщі в незалежності України, цілком можливою уявляється така ситуація, при якій Україна поступово буде втягнута в особливі франко-німецько-польські стосунки. До 2010 року франко-німецько-польсько-українське співробітництво, яке буде охоплювати приблизно 230 млн. чоловік, може, вірогідно, перетворитися на партнерство, яке посилюватиме геостратегічну взаємодію в Європі"¹².

У контексті цих міркувань проект транспортування нафти з Баку через Одесу, Броди і Гданськ до Західної Європи виглядає як постріл, що "вбиває одразу чотирьох зайців": по-перше, забезпечує Азербайджан і країни по східний бік Каспію ще одним незалежним від Росії нафтопроводом, що послаблює позиції Росії; по-друге, зміцнює позиції України завдяки отриманню доступу до альтернативних джерел нафти; по-третє, перетворює Україну на одного з постачальників нафти до Польщі, сприяючи цим зміцненню польсько-українських стосунків; по-четверте, додає ще один, і досить вагомий (в разі транспортування через нафтопровід Баку-Одеса-

Гданськ-Західна Європа понад 30-40 тис. т. нафти щорічно) аргумент для активізації франко-німецько-польсько-українського співробітництва.

У 1999 р. міністерствами України значно активніше, ніж раніше, проводилася робота з розвитку тристоронніх проектів економічної співпраці Україна-Польща-Німеччина та Україна-Польща-Німеччина-США. Велася також робота з відповідними організаціями та установами РП у напрямку приєднання України до Угоди про Центрально-Європейську зону вільної торгівлі та інших світових економічних структур.

Восени 1998 р. започатковано трьохсторонню американсько-польсько-українську ініціативу, метою якої було проголошено надання Україні досвіду, який Польща набула у процесі своєї політичної та економічної трансформації. 29 жовтня 1998 р. у Києві відбулася церемонія підписання спільної заяви віце-прем'єр-міністром України С.Тігіпком, заступником Міністра закордонних справ РП П.Грудзінським та директором офісу координації у справах з країнами СНД при Держдепартаменті США С.Сестановичем про створення "Ініціативи Співпраці: Польща-Америка-Україна" (ІСПАУ). А вже 19 липня 1999 р. у Варшаві Рада ІСПАУ, яка складалася з делегацій країн-учасниць Ініціативи Співпраці, затвердила перші три проекти, фінансову підтримку яких (у розмірі 100 тис. дол. США) взяла на себе ІСПАУ¹³.

Щоправда, протягом наступних п'яти місяців помітних результатів робота ІСПАУ не мала, жодного гранту не було надано; за словами першого заступника міністра закордонних справ України Є.Бершеди, – з організаційних причин. Лише 16 грудня відбулося чергове засідання Ради ініціативи, на якому обговорювалися конкретні напрямки діяльності цієї організації¹⁴.

Те, що тристороннє співробітництво, ядром якого була ІСПАУ, позитивно вплинуло на розвиток українсько-польських відносин і посилення західного вектору української зовнішньої політики, стало помітним вже наприкінці 1999 р., і цілком очевидно для більшості експертів у середині 2000 р. Так, зокрема, посол РП в Україні Є.Бар в інтерв'ю у квітні 2000 р. назвав діяльність польсько-українсько-американської ініціативи, а також діяльність постійної польсько-української комісії з питань європейської інтеграції на рівні віце-прем'єрів важливими факторами, що визначали наприкінці 1999 – у перші місяці 2000 р. характер відносин між Україною та Польщею¹⁵.

США також запевнили українське керівництво, що Польща після вступу до НАТО не відвернеться від своїх східних сусідів, не припинить активну співпрацю з ними. Активно розгорталася співробітництво України з НАТО в рамках програми "Партнерство заради миру", проводилися спільні навчання, в яких разом з військовими частинами США брали участь польські та українські військовослужбовці.

14-16 січня 1999 р. президент України взяв участь у робочій зустрічі 19 президентів у Варшаві, яка була присвячена європейській інтеграції та економічному співробітництву. А.Квасьневський під час цієї зустрічі, зокрема, запевнив українську сторону у підтримці прагнення України отримати статус асоційованого члена ЄС, а українська сторона, зі свого боку, виявила розуміння тих вимог, які мала виконати Польща для вступу до ЄС і НАТО¹⁶.

Президент Польщі підтримав ініціативу Л.Кучми щодо проведення консультацій між країнами-кандидатами, Україною та Європейською комісією з метою уникнути будь-яких негативних наслідків розширення ЄС для відносин цих держав і України¹⁷.

11 лютого 1999 р. у Києві перший заступник міністра закордонних справ України Є.Бершеда обговорював з першим заступником міністра закордонних справ Польщі А.Ананічем питання започаткування роботи польсько-української конференції з питань європейської інтеграції та інші актуальні проблеми українсько-польського співробітництва в галузі європейської інтеграції, а також питання нафтотранспортного коридору Одеса-Броди-Гданськ.

24-25 лютого 1999 р. в Україну прибув з офіційним візитом прем'єр-міністр Польщі Є.Бузек. Під час цього візиту пройшло П'яте засідання Міжурядової українсько-польської комісії з питань торгівлі та економічного співробітництва. В ході візиту Є.Бузек заявив, що розширення НАТО і ЄС є основним пунктом відліку для майбутньої сусідської співпраці між Польщею та Україною¹⁸.

29 березня 1999 р. у Варшаві відбулося інавгураційне засідання постійно діючої Українсько-польської конференції з питань європейської інтеграції. На прес-конференції після її завершення міністр закордонних справ України Б.Тарасюк так охарактеризував стан і перспективи польсько-української співпраці взагалі і завдання нової організації зокрема: "Мій робочий візит до Польщі відбувається за двох особливих обставин: вступу РП до НАТО та розширення ЄС. Обидва ці історичні процеси є основним пунктом відліку для нашої майбутньої співпраці... Новим завданням для політиків і фахівців, які працюватимуть в рамках Конференції, є уникнення небажаних наслідків та пошук позитивів розширення ЄС для України, вивчення польського досвіду інтеграції з європейськими структурами, відповідно до "філософії Шенген"¹⁹.

У щорічному експозе, яке виголосив у Сеймі РП 8 квітня 1999 р. міністр закордонних справ Польщі Б.Геремек, зазначалося, що добросусідські відносини 90-х рр. з Україною були одним з досягнень польської зовнішньої політики, але для того, щоб Україна й надалі залишалася стратегічним партнером Польщі, останній слід допомагати Україні у процесі сприяння з боку Польщі у зміцненні демократичних структур, сприя-

ти успіху економічних реформ і процесу створення громадянського суспільства за допомогою дво- і тристоронніх ініціатив. Як одну з ключових інституцій цієї допомоги Б.Геремек назвав Українсько-польську конференцію з питань європейської інтеграції. Подоланню тупикової ситуації в українській економіці, яка гальмувала подальший розвиток польсько-українських відносин, сприятиме, висловив сподівання Б.Геремек, Ініціатива Співпраці "Польща-Америка-Україна"²⁰.

Ще одним вагомим проявом посилення європейського вектору української зовнішньої політики було проведення у Варшаві 24-25 листопада 1999 р. III засідання Українсько-польської конференції з питань європейської інтеграції.

Основною темою обговорення був стан польсько-українського кордону, перспективи розвитку прикордонної інфраструктури, поглиблення співробітництва у цій сфері між Україною та Польщею, координації співпраці обох країн у справі боротьби з нелегальною міграцією, контрабандою та організованою злочинністю. Учасники засідання висловилися за збільшення фінансової допомоги Україні та Польщі з боку ЄС у справі модернізації інфраструктури польсько-українського кордону та доведення її до рівня європейських стандартів²¹.

Таким чином, спільне співробітництво з ЄС стало у 1999 р. розглядатися як чи не найважливіший інструмент вирішення однієї з найгостріших проблем польсько-українських відносин 90-х рр. – проблеми проникнення з України на територію Польщі нелегальних мігрантів, наркотиків поширення у Польщі злочинів, скоєних особами, що прибували з України. Саме ці злочини, значна криміналізованість дрібнооптової транскордонної українсько-польської торгівлі були одним з основних чинників, які формували, згідно з численними соціологічними дослідженнями, негативне ставлення значної частки поляків до українців.

Розвиток польсько-українських політичних та економічних відносин 1998-1999 рр. сприяв наближенню нашої країни до проголошеної найвищим політичним керівництвом і багатьма впливовими політичними силами мети – вступу до Європейського Союзу та інших політичних та економічних європейських об'єднань, таких, як ЦЄІ, ГАТТ та інші. Це сприяння здійснювалося як безпосередньо, завдяки ініціативам польських лідерів, так і опосередковано, внаслідок розширення на всіх рівнях політичних та господарчих зв'язків між Україною та Польщею.

Українські керівники та фахівці-представники різних галузей економіки та державного управління отримували через посередництво польських колег сучасні знання й досвід переходу від командно-адміністративної системи управління й господарювання до ринкової.

Допомога Україні з боку Польщі приносила останній значні матеріальні та політичні дивіденди, збільшувала авторитет Республіки

Польщі на міжнародній арені. Ця допомога була продиктована у значній мірі вимогами з боку НАТО і ЄС зберігати і зміцнювати дружні стосунки зі східними сусідами.

Як для Польщі, так і для України взаємні дружні відносини слугували потужним інструментом збереження і зміцнення власної суверенності, стримування загрози для цієї суверенності з боку Російської Федерації. Добросусідські стосунками між Польщею та України слугували для обох держав важливим козирем у відносинах як з європейськими і євроатлантичними структурами, так і з Росією та СНД.

ПОСИЛАННЯ.

- ¹ Поточний архів МЗЕЗіТ України.
- ² Michalowski W. Ropa z Czarnego Szlaku // Dziennik Kijowski. – 1999. – Nr. 11. – S. 6.
- ³ Поточний архів ІІІ ТУ МЗС України. – Вих. № 96/221 від 5.02.96.
- ⁴ T. A. Olszanski. Relations with Ukraine // Yearbook of Polish foreign policy/Administrative and Maintenance Services, Ministry of Foreign Affairs; B. Widzimirski (ed.). – Warsaw, – S. 161-162.
- ⁵ Поточний архів ІІІ ТУ МЗС України. – № 1/18633 від 22.05.99.
- ⁶ Польща вважає Україну важливим стратегічним партнером. – ДІНАУ, 21 червня.
- ⁷ США підтримуватимуть будівництво нафтопроводу Одеса-Броди // Газ&Нафта. Енергетичний бюллетень. – 2000. – № 50 (лютий). – С. 33.
- ⁸ Стецьків Т. Чи зможе Україна конвертувати свій геостратегічний простір? // Дзеркало тижня. – 2000. – № 38 (30 вересня).
- ⁹ Пиховшек В. Самый стратегический партнер // Зеркало недели. – 1999. – 4-10 июля (№27). – С. 4.
- ¹⁰ Україна в сучасному світі. Виступ Міністра закордонних справ України Б.Тарасюка в Дипломатичній академії МЗС РФ 18 листопада 1998 р. // Політика і час. – 1998. – № 11-12. – С. 6.
- ¹¹ Наше слово. – 1999. – 6 червня (№ 25).
- ¹² Там же. – С. 106.
- ¹³ Ініціатива Співпраці: "Польща-Америка-Україна // Зовнішня торгівля. – 1999. – № 3-4; Урядовий кур'єр. – 1999. – 16 грудня (№ 236).
- ¹⁴ Урядовий кур'єр. – 1999. – 16 грудня (№236).
- ¹⁵ Панчишин А. Україна-Польща: приклад для Центральної Європи // Влада і політика. – 2000. – 11-17 квітня. – С. 17.
- ¹⁶ Польська преса про робочий візит Президента України // Урядовий кур'єр. – 1999. – 21 січня.
- ¹⁷ Там же.
- ¹⁸ Поточний архів ІІІ ТУ МЗС України. – Доповідь п. Прем'єр-міністра Є.Бузека "Польсько-українське партнерство в процесі інтеграції Європи" (Київ, 24 лютого 1999 р.).
- ¹⁹ Поточний архів ІІІ ТУ МЗС України. – Вступне слово міністра закордонних справ України Б.І.Тарасюка на прес-конференції під час робочого візиту в РП (м. Варшава, 29 березня 1999 р.).
- ²⁰ Поточний архів ІІІ ТУ МЗС. – Зовнішня політика Республіки Польща (довідка, червень 1999 р.).
- ²¹ Наше слово. – 1999. – № 39.